

ЩЕРБИНА В. С.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України,
заслужений юрист України,
професор кафедри господарського права
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)

УДК 346.1+347.2

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.1-1.29>

ПОНЯТТЯ ТА СКЛАД МАЙНА ГОСПОДАРЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

У статті розглядаються види майна у сфері господарювання. Обґрунтовано висновок про доцільність поділу майна у сфері господарювання на майно господарського призначення і майно соціального призначення.

Розглянуто співвідношення поняття «майно господарського призначення» з поняттями майна у сфері господарювання, майна суб'єктів господарювання, майна учасників господарських відносин та майна у господарському обороті. Зроблено висновок, що визначення в Господарському кодексі України складу майна залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності, може застосовуватися і щодо майна інших учасників господарських відносин, у тому числі у разі використання їхнього майна для провадження господарської діяльності.

Майном господарського призначення пропонується вважати сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. До цього виду майна належить також майно установ та організацій, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів, якщо воно використовується у процесі організації та здійснення господарської діяльності відповідно до законодавства.

Майном соціального призначення у сфері господарювання є майно суб'єктів господарювання, що використовується ними для задоволення соціальних потреб членів трудового колективу, членів їхніх сімей та інших осіб і відображається в їх балансі або враховується в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Запропоновано закріпити в законодавстві поняття майна господарського призначення і майна соціального призначення.

Ключові слова: майно у сфері господарювання, майно суб'єктів господарювання, майно господарського призначення, майно соціального призначення.

Shcherbyna V. S. Concept and composition of property assets

The article deals with types of property in the sphere of management. The conclusion about the feasibility of division of property in the sphere of management into property of economic purpose and property of social purpose is substantiated.

The relation between the concept of “economic property” with the concepts of property in the sphere of economy, property of economic entities, property

of participants in economic relations and property in business turnover is considered. It is concluded that the definition in the Economic Code of Ukraine of the composition of property, depending on the economic form, which is acquired by the property in the course of carrying out economic activity, may also apply to the property of other participants in economic relations, including in the case of using their property to conduct economic activities.

Economic property is proposed to be considered a set of things and other values (including intangible assets) that have a value, are made or used in the activities of economic entities and are reflected in their balance sheet or taken into account in other forms of accounting of property of these entities. This type of property also includes the property of institutions and organizations financed from the budgets of all levels, if used in the process of organizing and carrying out business activities in accordance with the law.

Property of a social purpose in the sphere of economy is the property of economic entities used by them to meet the social needs of members of the labor collective, members of their families and other persons, and is reflected in their balance sheet or taken into account in other forms of accounting of property of these entities. It is proposed to enshrine in the legislation the notions of economic and social property.

Key words: *property in the sphere of management, property of economic entities, economic property, property of social purpose.*

Вступ. Чинне законодавство України не містить такого терміну, як «майно господарського призначення». Не вживається цей термін і в науковій літературі. Разом з тим в законодавстві, зокрема у Податковому кодексі України, досить часто можна зустріти терміни «землі сільськогосподарського призначення», «землі несільськогосподарського призначення», «землі лісогосподарського призначення» «продукція оборонного призначення», «вироби медичного призначення», «товари спеціального призначення» тощо.

Актуальність проблеми полягає у потребі визначення поняття майна господарського призначення і з'ясуванні його співвідношення з такими поняттями, як «майно у сфері господарювання» та «майно суб'єктів господарювання». Ця потреба, яка останнім часом вимагується все більше, зумовлена тим, що, окрім майна суб'єктів господарювання, для провадження господарської діяльності використовується майно, яке не належить ані до майна суб'єктів господарювання, ані до майна у сфері господарювання. Прикладом може слугувати майно Збройних Сил України, майнові комплекси Національної академії наук України та національних галузевих академій наук, майно закладів вищої освіти, музеїв, архівних установ тощо. На жаль, правовий режим цього майна наукою господарського права не досліджувався або досліджувався недостатньо.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження поняття та складу майна господарського призначення.

Результати дослідження. У ст. 139 Господарського кодексу України (далі – ГК України), що називається «Майно у сфері господарювання», насправді йдеться лише про сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Аналіз змісту цієї статті свідчить про її певні вади змістовного характеру.

По-перше, однією з ознак майна суб'єкта господарювання у статті 139 ГК України названо використання цього майна у діяльності суб'єктів господарювання. Не підлягає сумніву, що йдеться про основну, господарську діяльність, під якою в ч. 1 ст. 3 ГК України розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного

характеру, що мають ціннову визначеність. Саме таке майно будь-якої форми власності (приватної, колективної, державної, комунальної), що використовується суб'єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання (передусім, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, наділеними господарською компетенцією) у процесі організації та здійснення господарської діяльності, слід кваліфікувати як майно господарського призначення у вузькому розумінні.

Але у суб'єкта господарювання може бути й інше майно, що має вартісне визначення і відображається в його балансі, яке, однак, використовується для задоволення соціальних потреб – відомчий житловий фонд, дошкільні дитячі заклади, заклади медицини та культури, спортивні споруди, бази відпочинку, ідальні тощо. Очевидно, що це майно має інше, соціальне призначення. В нормативно-правових актах з питань бухгалтерського обліку воно зазвичай належить до основних фондів (засобів) невиробничого призначення. Тобто таке майно не використовується у безпосередній господарській (виробничій) діяльності суб'єкта господарювання, а отже, його не можна вважати майном господарського призначення.

По-друге, згідно зі ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання є не лише суб'єкти господарювання, але і споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності, які в ст. 139 ГК України не названі, у зв'язку з чим доходимо висновку, що ГК України безпідставно звужує поняття майна у сфері господарювання, зводячи його до майна суб'єктів господарювання.

Така ситуація пояснюється тим, що в Розділі III «Майнова основа господарювання» основні положення щодо правового режиму майна містяться саме в Главі 14 «Майно суб'єктів господарювання», до якої входить і ст. 139 ГК України.

Виходячи з викладеного, вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 1 ст. 139 ГК України, виклавши її в такій редакції:

«1. Майно у сфері господарювання поділяється на майно господарського призначення і майно соціального призначення.

Майном господарського призначення визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Майном господарського призначення визнається також майно установ та організацій, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів, у разі використання його у процесі організації та здійснення господарської діяльності відповідно до законодавства.

Майном соціального призначення у сфері господарювання визнається майно суб'єктів господарювання, що використовується ними для задоволення соціальних потреб членів трудового колективу, членів їхніх сімей та інших осіб і відображається в їх балансі або враховується в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів».

Зазначимо, що коли приймався ГК України, ще діяв Закон України «Про власність», норми якого регулювали відносини, що не регулювалися ГК України. Із втратою чинності зазначеним Законом в законодавстві України утворився правовий вакуум, за якого без належного правового регулювання залишилися відносини колективної власності, права на майно бюджетних організацій, включаючи органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені організаційно-господарськими повноваженнями, тощо.

Як справедливо зазначає В.О. Джуринський, ст. 139 ГК України слугує прикладом того, що ГК України не проводить чіткого розмежування між поняттями «правовий режим майна у сфері господарювання» і «правовий режим майна суб'єктів господарювання», вживаючи їх як синоніми. На його думку, ці поняття слід розрізняти. Так, перше з них є ширшим, оскільки вживається для характеристики правового режиму майна, що може належати (бути закріпленим) будь-кому з учасників відносин у сфері господарювання і використовується

ними у цій сфері. Отже, визначальною ознакою цього майна є використання його у сфері господарювання [1, с. 136].

Досліджуючи співвідношення понять «правовий режим майна у сфері господарювання» і «правовий режим майна суб'єктів господарювання», не можна залишити поза увагою таке поняття, як «майно в господарському обороті» [2].

Господарський оборот передбачає передання певних майнових об'єктів, що виступають товаром від одних учасників господарських відносин до інших. Тому поняття «господарський оборот» прямо пов'язане із поняттям «ринок», який є специфічним об'єктом правового впливу [3]. Це означає, що майно в господарському обороті – це лише певна частина майна господарського призначення, що є товаром у відносинах між суб'єктами господарювання, а також між ними та іншими учасниками господарських відносин.

Таким чином, серед розглянутих вище понять видів майна найбільш широким є поняття *майна у сфері господарювання*, яке поділяється на майно господарського призначення і майно (об'єкти) соціального призначення.

Значну частину майна у сфері господарювання складає *майно суб'єктів господарювання*. Іншу, значно меншу частину, складає *майно інших учасників господарських відносин*, які відповідно до законодавства наділені правом провадити господарську діяльність, зокрема, надавати платні послуги за переліками, встановленими законодавством.

Набагато вужчим від поняття майна суб'єктів господарювання є поняття *майна в господарському обороті*, тобто товару, що продається і купується на ринку.

Оскільки в ст. 139 ГК України йдеться переважно про майно, що використовується у господарській діяльності суб'єктів господарювання (винятком є хіба що основні фонди невиробничого призначення, про які йдеться у ч. 3 ст. 139 ГК України, та оборотні засоби невиробничого призначення, про які йдеться в ч. 4 ст. 139 ГК України), визначення в ч. 2 ст. 139 ГК України складу майна залежно від економічної форми, якої набуває майно у процесі здійснення господарської діяльності, може, на наш погляд, застосовуватися і щодо майна інших учасників господарських відносин, у тому числі у разі використання їхнього майна для провадження господарської діяльності (крім бюджетних установ та підприємств, які відповідно до законодавства складають фінансову звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності).

Крім того, як справедливо зазначає В.О. Джуринський, поділ майна суб'єктів господарювання на види має практичне значення, оскільки правовий режим зазначеного майна встановлюється ГК України та іншими законами з урахуванням зазначених у ст. 139 ГК видів майна (ч. 2 ст. 140 ГК України). Саме тому важливо, щоб види майна, визначені і поіменовані в ГК України, узгоджувалися з видами майна та їх термінологічними позначеннями, визначеними, зокрема, нормативно-правовими актами з питань бухгалтерського обліку, в основу яких покладено Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку [1, с. 140].

У зв'язку з цим поділяємо пропозицію автора щодо необхідності узгодження норм ст. 139 ГК України, що визначають види майна у сфері господарювання, із законодавством про бухгалтерський облік і фінансову звітність [1, с. 141]. Таке узгодження стосується, зокрема, як заміни термінів радянської та пострадянської економіки «основні фонди» та «оборотні засоби», вжитих у частинах 3 і 4 ст. 139 ГК України, відповідно термінами «основні засоби» (Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби») та «оборотні активи» (Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»), так і уточнення складу основних засобів та оборотних активів.

Так, відповідно до п. 5.1 Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» до основних засобів належать земельні ділянки, капітальні витрати на поліпшення земель, не пов'язані з будівництвом, будівлі, споруди та передавальні пристрої, машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти, прилади, інвентар (меблі), тварини, багаторічні насадження та плодоносні рослини, інші основні засоби [4]. Аналогічно відносить до основних засобів суб'єктів державного сектору Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби», затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 12 жовтня 2010 р. № 1202 [5].

Пункт 3 Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» визначає оборотні активи як гроші та їх еквіваленти, що не обмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи використання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу [6].

Що стосується органів державної влади і органів місцевого самоврядування як бюджетних установ, то чинне законодавство не класифікує їхнє майно так, як це зроблено щодо підприємств та інших суб'єктів господарювання, оскільки згідно з ч. 1 ст. 8 ГК України органи державної влади та органи місцевого самоврядування не є суб'єктами господарювання.

Пункт 12 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України відносить до бюджетних установ органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету.

Останнім часом у наукових працях представниками науки адміністративного права все більше уваги приділяється проблематиці так званого «публічного майна», у зв'язку з чим доцільно більш докладно зупинитися на понятті та змісті цього, на наш погляд, штучно надуманого, «феномену», тим більше, що навіть серед тих, хто підтримує ідею «публічного майна», немає єдності в розумінні його правового режиму.

Ще в Дигестах Юстиніана бачимо поділ речей на речі божественного права і речі людського права; останні своєю чергою поділяються на публічні і приватні. Публічні не вважаються такими, що знаходяться у чьому-небудь майні, але вважаються речами, що належать самій сукупності; приватні речі – це ті, що належать окремим особам. Так, природне право означає, що спільним для всіх є повітря, вода, що тече, і море, а отже і береги моря [7, с. 143], тобто те, що сьогодні, якщо виходити з положень Конституції України, є значною мірою власністю Українського народу.

У наукових працях, присвячених проблематиці «публічного майна», відсутнє єдине розуміння видів майна, що належать до «публічного». Наприклад, на думку О.М. Тадеєвої, публічним майном є майно, що становить собою сукупність речей, а також майнові права та обов'язки, що є загальнодоступними і призначеними для загального користування або для загального блага і через певні обставини не можуть належати приватній особі. Таке майно забезпечує нормальне існування кожного громадянина в суспільстві та державі [8, с. 73–74].

І.В. Паламарчук визначає публічне майно як окрему річ, сукупність речей або майновий комплекс, які призначені для громадського користування та задоволення публічного інтересу, однак вилучені з обороту або обмежені в ньому, хоча держава в особі державних органів та інших соціально-публічних утворень, представляючи суспільство, має право власності на такі речі, тобто право публічної власності [9, с. 205].

В.М. Пишида до ознак публічного майна відносить, зокрема, такі: 1) воно є об'єктом власності народу України, державної власності й власності територіальних громад; 2) ним може користуватися на власний розсуд необмежену кількість разів необмежена кількість учасників суспільних відносин або принаймні на законних підставах розраховувати на таке використання; 3) воно є засобом виконання суб'єктами публічної адміністрації їх завдань і функцій, створення умов здійснення фізичними особами їхніх прав, свобод, інтересів, а також засобом задоволення суспільних потреб та інтересів [10, с. 146].

Намагаючись визначити місце інституту публічного майна в системі Загального адміністративного права, Н.Ю. Задирака цілком справедливо зазначає, що законодавчо не встановлено навіть визначення юридичної категорії публічного майна, не деталізовано процедуру його використання суб'єктами публічного та приватного права [11, с. 126]. У такому разі про яке місце «інституту публічного майна» як сукупності правових норм, що регулюють однорідні відносини, може йтися?

Завершуючи аналіз поглядів на поняття публічного майна, зазначимо, що в працях представників науки адміністративного права, по-перше, спостерігається ототожнення понять публічної власності і публічного майна [12, с. 179; 13, с. 110], що є неприпустимим;

по-друге, ігнорується положення ст. 13 Конституції України, яка визначає землю, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони *об'єктами права власності Українського народу*. Навіть вказівка на те, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією, не є підставою для визнання цих об'єктів публічним майном; по-третє, довільно тлумачаться положення ст. 142, 143 Конституції України щодо кваліфікації природних ресурсів як публічного майна, а також нерухомості як майна, яке забезпечує функціонування суб'єктів публічної адміністрації [11, с. 126].

Вважаємо, що одне і те саме майно залежно від того, в чийй власності воно знаходиться, можна іменувати або публічним, або приватним. Тому визначенням «публічне майно» характеризується не власне майно, а суб'єкт, якому воно належить (за яким воно закріплене) на певному праві.

Якщо ч. 2 ст. 8 ЦК України поділяє юридичних осіб на юридичних осіб публічного права і юридичних осіб приватного права (що є похідним від традиційного в континентальній системі права поділу права на публічне і приватне), то, очевидно, що і власність, на основі якої утворюються і діють (функціонують) зазначені юридичні особи, цілком логічно іменувати публічною і приватною. Однак існування публічної власності зумовлено не існуванням юридичних осіб публічного права, які не є власниками об'єктів публічної власності, а наявністю публічно-правових утворень – центральних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, які від імені власників – держави України, Автономної Республіки Крим, територіальних громад, реалізують їхні повноваження.

Тому визнання публічного майна як об'єктів публічної власності (державної та комунальної) якимось окремим специфічним видом майна не дає нічого для визначення особливостей їхнього правового режиму, оскільки правовий режим такого майна (державного і комунального) визначається нормами низки нормативно-правових актів: ГК України, Законами України «Про управління об'єктами державної власності», «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі», «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу», «Про правовий режим майна у Збройних Силах України», «Про місцеве самоврядування в Україні» тощо, а також законами, що регулюють відносини оренди та приватизації державного і комунального майна.

Визначальне значення для правового режиму так званого «публічного майна» має похідне від права власності речове право, на якому державне або комунальне майно закріплюється за органами державної влади і органами місцевого самоврядування. За загальним правилом, таким правом є право оперативного управління.

Відмова від поняття права оперативного управління і заміна його терміном «управління чужим майном» без визначення його змісту, правомочностей суб'єкта управління призведе до правової невизначеності, оскільки сьогодні управління майном здійснюється як на підставі організаційно-господарських повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, так і на підставі договору довірчого управління.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило доцільність поділу майна у сфері господарювання на майно господарського призначення і майно соціального призначення.

Майном господарського призначення слід вважати сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. До майна господарського призначення належить також майно установ та організацій, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів, якщо воно використовується у процесі організації та здійснення господарської діяльності відповідно до законодавства.

Майно соціального призначення у сфері господарювання – це майно суб'єктів господарювання, що використовується ними для задоволення соціальних потреб членів трудового колективу, членів їхніх сімей та інших осіб і відображається в їх балансі або враховується в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів.

Разом з тим недоцільним є запровадження в науковий обіг, в законодавство і в практику терміну «публічне майно», оскільки останнє не має властивого тільки йому правового режиму, а підпадає під правовий режим державного або комунального майна, яким наділені органи державної влади та органи місцевого самоврядування, а також створені ними у встановленому порядку організації, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджету.

Список використаних джерел:

1. Джуринський В.О. Правове становище господарських об'єднань в Україні : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 224 с.
2. Ершова И.В. Проблемы правового режима государственного имущества в хозяйственном обороте: теоретические основы и пути совершенствования. Москва : Юриспруденция, 2001. 304 с.
3. Безух О.В. Ринок як об'єкт правового впливу. Стабільність цивільного обороту в Україні: проблеми забезпечення : збірник наукових праць. Випуск 3 / Беляневич О. А. та ін. ; за ред. О. А. Беляневич. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені кадемкі Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2015. С. 8–24.
4. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби». Затверджено Наказом Міністерства фінансів України 27 квітня 2000 р. № 92 / Міністерство фінансів України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/REG4509?an=147> (дата звернення: 26 грудня 2019 р.).
5. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби». Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 12 жовтня 2010 р. № 1202 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10> (дата звернення: 26 грудня 2019 р.).
6. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затверджено Наказом Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 р. № 73 / Міністерство фінансів України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/Re22868?an=1> (дата звернення: 26 грудня 2019 р.).
7. Дигесты Юстиниана. Том I. Книги I-IV / Перевод с латинского ; Отв. ред. Л.Л. Кофанов. Москва. «Статут», 2002. 584. (дата звернення: 26 грудня 2019 р.).
8. Тадеева О.М. Генеза поняття «публічне майно». *Адміністративне право і процес*. 2013. № 4 (6). С. 67-75 (дата звернення: 26 грудня 2019 р.).
9. Паламарчук І.В. Публічне майно як засіб здійснення повноважень поліції : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ-Запоріжжя, 2017. 251 с.
10. Пищида В.М. Публічне майно як об'єкт публічно-правового спору в адміністративних судах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2015. № 17. Том 1. С. 145–148.
11. Задирака Н.Ю. Місце та призначення інституту публічного майна в системі загального адміністративного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 125–128.
12. Тадеева О.М. Публічна власність як вид форми власності в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2014. Випуск 2. Том 3. С. 178–182.
13. Задирака Н.Ю. Витоки формування наукової думки про публічне майно. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. Спецвипуск, ч. 2. С. 109–112.

